

Els remences a les Valls d'Hostoles i d'Amer

JOSEP CANAL I ROQUET

L'àrea geogràfica on es varen desenvolupar els fets que es descriuen en aquest treball és la conca del Riubrugent, afluent del Ter per la seva ribera esquerra. Forma per tant una comarca natural ben delimitada, que a l'Edat Mitjana i concretament en el període que ens ocupa, que va de l'any 1000 al 1500, estigué sota dos dominis: laic l'un, eclesiàstic l'altre.

La Vall d'Hostoles, el domini laic, comprenia set parròquies i la jurisdicció pertanyia al castell termenat d'Hostoles, senyorejat per les cases d'Hostoles en els segles XI i XII, Montcada en un breu període del XII, Cartellà des del 1220 al 1320 i

posteriorment pels Rocabertí fins 1419, en què el rei Alfons el Magnànim recuperà la possessió alodial del castell i convertí la Vall en terra reial. La protecció militar de la vall estava constituïda en els castells d'Hostoles, Puigalder i Colltort en els cims de les muntanyes i torres en el pla. L'Abat d'Amer tenia possessions en diferents indrets de la Catalunya Vella, però aquí ens referim a la villa i vall d'Amer i parròquies de Sant Climent i la Barroca, pel fet d'estar íntimament relacionades amb el treball que ens ocupa. Dues senyories feudals situades en el cor de la Catalunya Vella, que són un exemple excel·lent per comprendre l'abast i gravetat del problema remença, procés que va durar quatre segles, va fer crisi en 1462 i es va cloure en 1486, amb la Sentència Arbitral de Guadalupe.

L'origen del problema a la Vall d'Hostoles

Com a tota la Catalunya Vella, el problema a la Vall d'Hostoles va començar amb la debilitació del poder comtal en temps de Berenguer Ramon I. Miró I d'Hostoles i el seu fill Eneas Miró governaren la vall en el primer terç del segle XI, com a funcionaris (vegüers) del comte i transformant les propietats fiscals en patrimoni particular, de tal manera que a mitjan segle XI, el senyor d'Hostoles era amo absolut de la Vall i de fet no se sentia dependent, ni ho era, del comte de Barcelona. Com diu P. Bonnassie, cap al 1050 les vegueries esdevengueren senyories. Moment greu i perillós per als pagesos, que fins fa poc eren gent lliure i ara estan perdent la llibertat personal i els seus béns,

a causa de la pressió senyorial.

Però Ramon Berenguer I, de mica en mica havia combatut els senyors i a mig segle estava recuperant la potestat perduda, en alguns casos mitjançant la compra de castells, en altres fent entrar en l'ordre comtal els castellans aloers mitjançant pactes.

Un d'aquests pactes o *conventioniae* se signà pels voltants de l'any 1060 entre els comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis i el senyor d'Hostoles Eneas Miró i la seva filla Guisla¹. En els documents signats, presten sacrament i homenatge als comtes, reconeixen la seva fidelitat, declaren que mai no aniran contra els comtes, ans al contrari, els defensaran, i que els tornaran potestat dels castells d'Hostoles i Puigalder tantes vegades com els ho demanin. Per tant, mentre el comte no reclami la potestat, aquesta és del senyor d'Hostoles, i la història de la Vall ens demostra les dificultats que en els segles següents tindran els sobirans per recuperar-les. Per tant, a mitjan segle XI, el senyor d'Hostoles, amb el dret de ban, l'administració de la justícia i els "milites" al seu servei, és un home molt poderós i temut. D'aquest pacte, en surten perdedors els pagesos de la vall i és l'origen de tot el problema.

El nou estat de coses modifica substancialment la situació del camp a la Vall d'Hostoles. Els pagesos, perduda la garantia del tribunal del comte, aniran perdent les propietats, seran adscrits a la gleba i se'ls aplicaran els mals usos i la remença. En 1200 les valls d'Hostoles i Amer estan plenes de masos remences i ja ningú no es recorda de la llibertat que tenien els avantpassats cap a l'any 1000. El que ha passat en menys de 100 anys és d'una gravetat inusitada per a la classe pagesa, que ja és de remença al final del segle XII.

Els primers remences

El procés que portarà els pagesos als mals usos i a la remença personal és gradual, evolutiu i acumulatiu. Comença en el camp del dret consuetudinari per passar a formar part del dret públic, és a dir, emanat de les lleis del Principat, promulgades primerament pel comte de Barcelona i més endavant per les Corts.

A mitjan segle XII, Ramon Berenguer IV compila definitivament els Usatges de Barcelona reconeixent legalitat a la servitud de la gleba i els mals usos de la intestia, eixorquia i cugucia. Aquest reconeixement implica l'existència en temps anteriors d'aquests abusos aplicats pel costum; com que en 1149 s'ha acabat la reconquesta de la Catalunya Nova, que s'ha de colonitzar i repoblar, gran part de la pagesia vol emprendre un èxode clandestí, vers les noves terres on els pagesos són assentats en un règim de major llibertat. Els senyors de la Catalunya Vella s'hi oposen i endureixen la vida del pagès dintre dels seus dominis: els van fixant en el mas i retallen la llibertat de circulació. I comença la remença de fet, consignada en les escriptures de venda o donacions de masos que es lliuren amb els seus homes i dones i les seves redempcions, entre altres abusos, drets i servituds.

A la Vall d'Hostoles hi ha un document primerenc sobre els remences. El dia 8 de les calendes de Febrer de 1207, Miró III, senyor d'Hostoles, i la seva esposa, Beatriu, feren donació a l'Abat d'Amer de 17 masos i una borda que tenia en diferents parròquies de la Vall d'Hostoles, amb els homes i dones que els habitaven, els censos, agraris, joves i tragines, els mals usos de la intestia, eixorquia i cugucia, i les redempcions d'homes i dones. El document cita en total 27 prestacions personals o reals que no analitzarem aquí, ja que aquest examen està fet en un altre treball. Però sí direm que és un document que no deixa res a l'atzar: els grans abusos de les *qüestiis*, *toltiis*, i *fortiis*, drets de justícia, prestacions personals hi són esmentats; per si tot això fos poc, les paraules "usatges" i "serveis" tenien un caràcter prou general per recollir el que manqués.

És un document molt complet, fet amb una àmplia experiència notarial, cosa que ens permet pensar que aquests documents s'estenien a la Vall d'Hostoles al final del segle XII².

En 1208, Berenguer d'Aiguaviva i la seva esposa atorguen a l'Abat d'Amer cartes de venda d'alous situats a les parròquies de Sta. Cecília de Carcer (les Serres), Sant Climent i Contestins, amb els homes i dones i les seves redempcions, cugucies, eixorquies, etc.

En 1210 Guillem de Colltort ven a l'Abat d'Amer el mas de Camp-

Escena del comte de Barcelona Ramon Berenguer a cavall (Miniatura del "Tractat de Batalles", segle XIV).

llonc, a Begudà, amb els homes i dones que l'habiten i les seves redempcions, censos, "toltes" "forcies".

El 13 de maig de 1239, Arbert de Sant Romà dona a la seva germana el "stadium" de Palol (parròquies de Sant Miquel d'Amer i Sant Martí Sacalm), amb tots els masos, bordes i honors en qualitat de violari. Fa constar expressament les redempcions d'homes i dones³.

Passat el cap de l'any 1200, a les Valls del Riubrugent, excepte alguns aloers que han resistit, tots els masos i les bordes són remences. Ja no hi ha cap dubte, la paraula "redempció" seguida "d'homes i dones" figura expressament en els documents de la zona que comentem. La situació dintre de les senyories és molt greu. Cal tenir en compte que en 1202 a les Corts de Cervera el Rei ha concedit als senyors laics que posseeixin a lous el "dret de maltractar". Però aquest "dret" s'aplica també en els feus del Rei i en els eclesiàstics. Les mateixes constitucions de pau i treva no protegeixen els pagesos que s'escapin de la senyoria, ja que faculden el senyor a capturar-los sense infringir les disposicions de pau i treva. Els pagesos van quedant tancats en el mas, sense possibilitat d'abandonar-lo si no es redimeixen prèviament⁴.

La Constitució "en les terres o llocs" (1283)

La situació social i econòmica del Principat, en temps del regnat

de Pere el Gran, és crítica a causa dels grans problemes que coincideixen en un període de temps tan breu com és el que va de 1276 fins al novembre de 1285, breuetat que no disminueix l'extrema importància dels fets i la gran activitat desenvolupada durant el govern del gran Rei.

En 1274-75 volgué imposar-se a la noblesa i fracassà, i malgrat que en 1280 sufocà la rebel·lió de Balaguer, arribat 1283, el rei es trobava novament a mercè de la gran aristocràcia. La conquesta de Sicília degué fer-la solament amb l'ajut dels nobles catalans i amb la inhibició de la noblesa d'Aragó. Ocupada l'illa, el Papa va excomunicar el Rei Pere i va posar la corona d'Aragó a disposició del monarca francès, que va comandar una croada contra Catalunya en 1285.

No és estrany que a les Corts de Barcelona de 1283, caracteritzades pel pactisme polític, els senyors consolidessin llurs posicions. El Rei retornà el mer imperi i les jurisdiccions als que l'havien posseït i atorgà la constitució antiremença "En les terres o llocs"⁵ que establia la redempció obligatòria per al pagès i la seva família si volien abandonar el mas. El pagès es convertia per precepte legal en un instrument de la producció agrària i quedava més fixat i reclòs a la terra que treballava. En aquestes corts es recordà també la vigència de la constitució de Cervera de 1202, que va establir a favor dels senyors laics el "dret de maltractar". Evidentment, les Corts del segle XIII foren molt dures per als pagesos de remença.

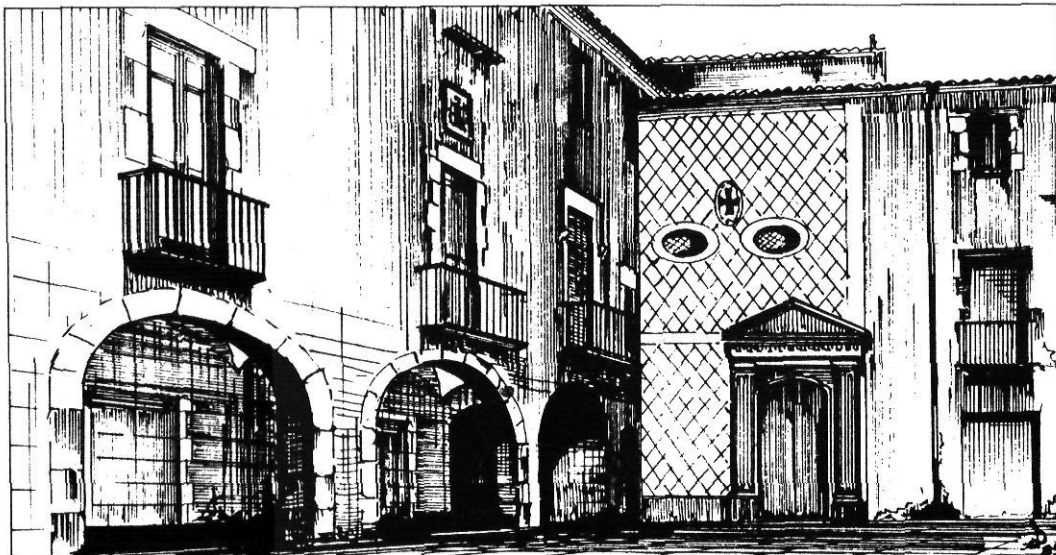
L'Abat d'Amer enfranqueix els habitants de la vila

Esteve Proenca fa notar que en 1336 les poblacions més importants de les comarques del N.E., com Girona, Banyoles, Besalú, Sant Esteve d'en Bas, Santa Pau i altres, havien obtingut la concessió de privilegis, que els feia un centre d'atracció de molts vilatans i pagesos, que procuraven emigrar clandestinament vers localitats on es fruïa de major llibertat. En 1336 Amer estava sotmesa encara a la remença personal i als mals usos de la intestia i l'eixorquia.

Per la pressió de la universitat de la vila i també per evitar la despoblació, l'abat Ferrer va abolir aquestes servituds el dia 6 de gener de 1336. No fou una concessió espontània, ni molt menys gratuïta⁶. Els arguments de l'abat en l'exposició de motius són una contradicció total: manifesta que si les persones de la vila haguessin de pagar el preu de la redempció i els de la intestia i l'eixorquia, no solament vindria ningú a viure al lloc, sinó que per odi a les servituds els mateixos domiciliats a Amer marxarien a d'altres llocs no subjectes, "ja que els homes apeteixen naturalment la llibertat, que és un tresor que no es pot comparar a cap altre bé atorgat pel dret natural".

La discriminació amb els vassalls que menaven masos de l'Abat és total. Per a aquests, no hi ha llibertat que valgui, malgrat que habitin per les rodalies de la vila d'Amer.

Els capbreus de l'Abadia parlen ben clar al respecte. En 1397 l'Abat

Monestir d'Amer.

Bernat ordena caprevar els masos que té a Sant Climent, Santa Cecília la Carcer (les Serres), Anglès i Contestins. En 1399, el mateix Abat ordena el capbreu dels seus masos de Sant Vicenç de Canet, Ginestar, St. Gregori, Sant Andreu de Terri i St. Emetri. En 1422, l'abat Bernat ordena que tots els seus homes i dones propis de la Vall d'Amer facin confessió i declaració de tots els béns que per ell tenien i les servituds a què estan sotmesos.

És a dir, en 1422, els pagesos de remença dels masos de la Vall d'Amer ho eren amb totes les de la llei i, per usar una frase entenedora, podríem dir que eren remences... més que mai. Aquest capbreu, tan a prop de la primera guerra, en 1462, podria potser explicar les causes de l'agreujament de la crisi remença. Si la llibertat no arribava als masos, l'opressió era encara més odiosa. Valdrà la pena d'examinar-lo amb més detall.

Els masos ròncs de la Vall del Riubrugent

En 1333, "lo mal primer any", comença una època terrible de calamitats i pestes, que de forma intermitent abastaren fins les darries del segle. Entre 1347-1351, epidèmies de pesta negra s'estenen per tot Europa. Les Valls del Riubrugent no són exceptuades, ans al contrari, els efectes hi són molt forts. En 1349, l'Abat d'Amer, que no va esperar gaire, presenta una declaració de masos abandonats a la cúria de Girona, ja que "...han tornat a ser de *benerici*, car no hi ha persones que els habitin ni que paguin drets". El que vol l'Abat és recuperar el domini útil a fi de poder fer-hi nous establiments i recuperar rendes i drets⁷. El senyor d'Hostoles, que és en Guillem Galceran de Rocabertí, també reclama el domini útil dels masos Colldoria, Coma i Mitjans, en 1359⁸. Fins aquí veiem un clar procés per part dels senyors que posseïen el domini directe d'afegir al seu patrimoni el domini útil dels masos abandonats a conseqüència dels estralls de la pesta. Un cop assolit aquest objectiu, s'afanyen tant com poden a fer nous establiments. Així, en 1359 l'Abat d'Amer fa nou establiment del mas Lloret de les Planes⁹ i en 1408 i 1426, dels masos Coromina i Margarida, també de les Planes¹⁰. En 1360, Altabella de Palau fa nou establiment en el mas Alsina de

Parròquia de Sant Cristòfol de Cogolls a la Vall d'Hostoles.

Cogolls¹¹ i el 1385 el senyor d'Hostoles pot establir nous masovers en el mas de Mitjans de Sant Feliu de Pallerols¹². Però no sempre és així, i els senyors perden moltes rendes, durant el temps en què els masos estigueren desocupats, que en alguns casos foren de llarga durada. Com que els nous establiments es feren en millors condicions, es provocaren greuges comparatius i el malestar al camp va créixer. Els senyors en general perderen rendes i els pagesos de remença vieren injustament tractats els seus possibles drets sobre masos abandonats, entregats a nous masovers que entraren en millor situació en els establiments.

A la Vall d'Hostoles, un document de 30 d'agost de 1426 confirma la gran despoblació: "...e que així per mortandats com per fortes exaccions en els bens dels singulars de l'esmentada vall es venguda en depopulació, tal que en temps passats els singulars eren en nombre dues vegades que avui no són"¹³.

Pere el Cerimoniós ven la Vall d'Hostoles a Galceran de Rocabertí

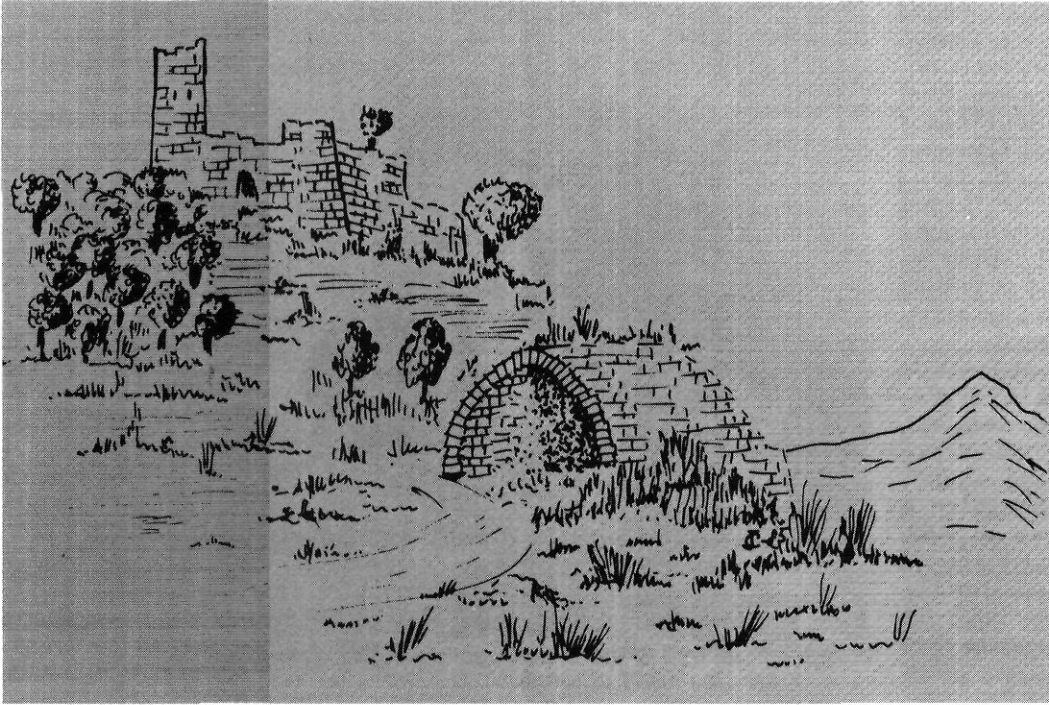
Per si els problemes dels pagesos de la Vall d'Hostoles no fossin prou greus, el dia 9 d'abril de 1357¹⁴, el Rei Pere el Cerimoniós va vendre al noble i conseller seu Guillem Galceran de Rocabertí, senyor d'Hostoles i de Cabrenys, per lliure i franc

alou, els castells, llocs i parròquies de la Vall d'Hostoles, amb el mer imperi i totes les jurisdiccions, facultant-lo de retre homenatge de fidelitat tant al Rei com a l'Infant Duc de Girona.

És indubtable que aquesta venda afectà greument la pagesia de la Vall, ja que el feudal d'Hostoles afegia als drets jurisdiccional derivats de la propietat de la terra, que quasi tota era seva, els de la jurisdicció derivada de la potestat de governar, fins i tot administrant la justícia superior que corresponia al Rei i que aquest li havia venut.

Les Constitucions "com a molts" (1413) i "Commemorantes" (1432)

La situació al camp és molt dolenta en terres del Principat, i especialment a la Catalunya Vella. La mort de Martí l'Humà, l'interregno d'uns dos anys que va succeir, i l'entronització a Casp de Ferran d'Antequera, van alterar la correlació de forces, i de la pugna senyors-pagesos, aquests en surten una vegada més perdedors. Amb el canvi de dinastia, els senyors s'enforteixen i obtenen de Ferran d'Antequera la Constitució "Com a molts..." en les Corts de 1413¹⁵. En el fons, hi ha una continuació de l'esforç dels senyors de desallotjar els camperols establerts en els masos ròncs. Pierre Vilar opina que el problema està en la rehabilitació dels masos ròncs que per una o altra

Castell medieval d'Hostoles, escenari durant un temps de la resistència remença.

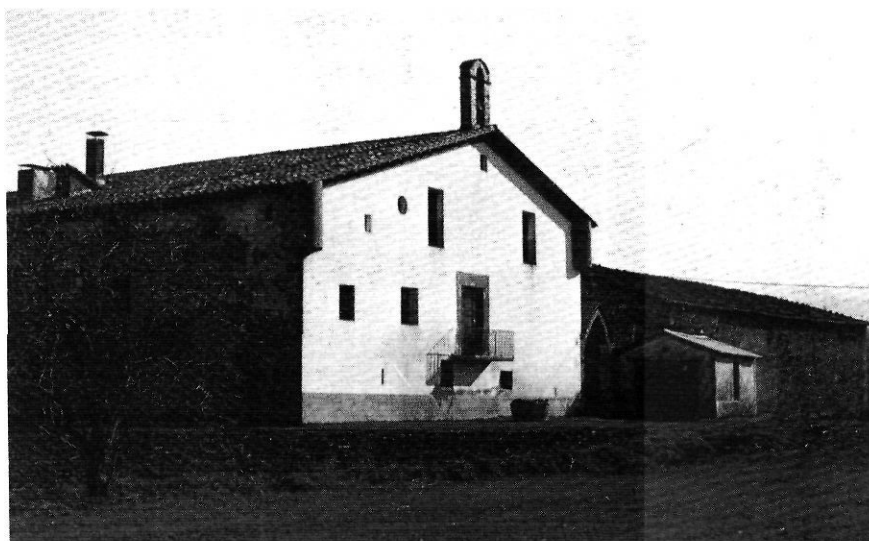
causa els senyors volen recuperar¹⁶. La reacció violenta de la pagesia no es fa esperar: hom crema collites, erigeix creus, excava fosses als camps. Aquest estat de coses provocarà una nova reacció senyorial. El 1432, Alfons IV el Magnànim, agraït als senyors pels auxiliis econòmics prestats en la campanya d'Itàlia, va dictar aquesta severíssima disposició, coneguda amb el nom de "Commemorantes..."¹⁷: En primer lloc recorda la vigència

de "En les terres o llocs..." que va establir legalment la remença en 1283 i també la de 1413. La disposició més greu de "Commemorantes..." és la que estableix que si algun home de remença se'n va sense llicència del seu senyor, aquest podrà requerir-lo judicialment a fi que el fugat no pugui al·legar cap prescripció a favor seu, i si no torna abans d'un any, podrà fer contra ell clam de Pau i Treva. La darrera esperança dels remences acabava

de ser perduda; no solament no arribava l'anhelada llibertat, tan esperada des que els remences van clamar "El temps de la servitud ja ha passat..." a finals del darrer segle, sinó que l'opressió, per reconeguda, era més odiada; amb aquesta constitució el senyor recuperava el domini útil del mas al cap d'un any d'haver estat abandonat. La prepotència dels senyors i l'exigència inexorable de llurs drets reconeguts per les lleis no deixaven al

Vila de Sant Feliu de Pallerols, al cor de la terra remença.

Casa d'en Verntallat.

camperol sotmès a tantes vexacions més que una sortida violenta, la revolució armada. Ja era ben a prop.

Un document de l'Abat d'Amer de 1442¹⁸ ens permet constatar fins a quin punt els pagesos de la Vall d'Amer estaven sotmesos a la servitud personal i als mals usos, sense oblidar tots els altres drets, gravàmens i servituds personals a favor de la senyoria directa del senyor Abat.

El document, elaborat pel notari Bartomeu Cullell, va començar el dia 12 del mes de desembre i els pagesos passaren en intervals periòdics pel Monestir, a fi que se'ls prenguéss les confessions d'homes i

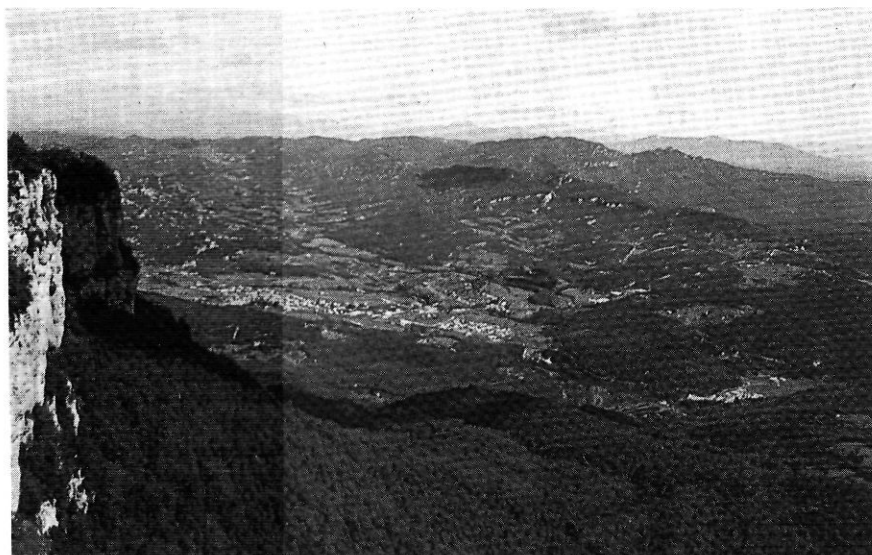
dones pròpies i sòlids de l'abat, rústics amansats, borders, mitjos masovers, dominis directes, censos, usatges, agraris, delmes, primícies, batudes, femades, joves, feus, tragines, sagraments i fidelitats i altres drets que el reverend Abat rebia i acostumava a rebre. En cada document, i amb molt de detall, els pagesos declaren que són propietaris del domini útil del mas que tenen en senyoria directa de l'Abat. Es declaren homes i dones propis i sòlids, i rústics amansats, amb tota la prole nada i esdevenidora. Declaren també que els seus pares, mentre vivien, eren també homes propis i sòlids, acasats i afocats de l'Abat, per raó del mas. Pro-

meten ser bons fidels i legals i que no entraran en castell, vila, ciutat o lloc privilegiat per habitar-hi i es comprometen perpètuament. I per això fan homenatge de boca i mans segons usos i costums, Usatges de Barcelona i Constitucions de Catalunya.

"Igualment reconec (diu cada pagès) tenir el mas sota el domini directe i baix alou del Monestir, on vós, senyor Abat, i els vostres successors teniu i heu de tenir homes i dones propis i sòlids, rústics amansats habitants a foc i llar i fent continuament residència personal en el dit mas, amb redempcions d'homes i dones, intesties, eixorquies i cugucies i altres servituds

El mas Botets i al fons l'antic castell de Puig-alder.

La Vall d'Hostoles des del Far.

personals més endavant descrits".

Aquest capbreu (30 masos a la Vall d'Amer) és una mostra que els masos de l'Abat d'Amer estesos també per les parròquies de la Barroca, Constestins, Lloret Salvatge i altres llocs més llunyans, com Colomers, a l'Alt Empordà, eren plenament de remença cap a mitjan segle XV. Els contribuents, segons el gran sindicat Remença¹⁹, per pagar els talls derivats de la Sentència de Guadalupe corresponien en un 70% a la Diòcesi de Girona. Mieres, quan estudia els costums d'aquesta Diòcesi²⁰ tampoc no ens deixa gaires dubtes sobre la duresa senyorial respecte dels remences: aplicació dels mals usos, de la remença i del dret de maltractar estan ben implantades en els masos de les comarques del N.E. de Catalunya, a mitjan segle XV. És evident que a la Catalunya Vella, i especialment a la Muntanya, les circumstàncies foren més dures per als remences.

Les guerres remences a la Muntanya

Que la Muntanya remença, especialment l'àrea entre el Fluvià i el Ter, va suportar el pes de les dues guerres —la primera, de 1462 a

1472, i la segona, en 1484-1485— sembla evident. En un altre treball esperem aprofundir sobre aquestes dues guerres i sobre el paper preponderant de Verntallat, home sempre fidel a la causa, en la solució del conflicte que tingué lloc el 1486 amb la Sentència Arbitral de Guadalupe.

NOTES

1. Liber Feodorum Maior. Arxiu de la Corona d'Aragó, n°s 480 i 481. Pergamins Ramon Berenguer I, n° 170-171.
2. Arxiu Diocesà de Girona. Carpeta de capbreus de l'Abadia d'Amer. Aquest document ha estat analitzat en el Quadern de treball n° VI de l'Associació Arqueològica de Girona.
3. Vegeu E. Proenca, "El dominio territorial del Monasterio de Sta. Maria de Amer". Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona. Documents n° 47-48 84 del vol. III.
4. Corts de Cervera de 1202. Constitucions de Catalunya. llibre X, pàg. 494.
5. Corts de Barcelona, 1283. Constitucions de Catalunya. Vol II, tit. XXXII -347.
6. Vegeu Proenca. "El dominio..." IV, pàg. 187.
7. Montsalvatje, vol. XII, pp. 446-448.
8. Arxiu Notarial d'Olot - 1407.
9. Arxiu Diocesà de Girona. Carpeta de capbreus de la Vall d'Hostoles.
10. Arxiu Diocesà de Girona. Carpeta de capbreus de l'Abat d'Amer.
11. Arxiu Diocesà de Girona. Carpeta de capbreus de la Vall d'Hostoles.
12. Inventari de Pergamins. Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar, n° 706.
13. Arxiu parroquial de Sant Feliu de Palloles. Universitat Vall d'Hostoles. Llibre I, pàgs. 10-15.
14. Arxiu de la Corona d'Aragó (Mulases V) - 1024-37.
15. Constitucions i altres drets de Catalunya 9, XIII - 245 - 246.
16. Pierre Vilar, "Catalunya dins de l'Espanya moderna", vol II, pàgs. 156.
17. Constitucions i altres drets de Catalunya IV - XXXII - V.
18. Arxiu Diocesà de Girona. Capbreus de l'Abat d'Amer.
19. Jaume Vicens Vives. "El Gran Sindicato Remença" - 1954.
20. Consuetudines Diocesis Gerundensis. J. Cots i Corchs - 1929.

Josep Canal és membre de l'Associació Arqueològica de Girona.